

Մ Կ Ր Տ Ի Չ Ա Ճ Է Մ Ե Ա Ն

Օրթագրիւղ 1838ին համեստ բանաստեղծ մը ծնած է, ամբան տօթակէզ օրերուն, գունագեղ ծաղկանց խնկարոյր ամսուն:

Մեր Սուրբ Թարգմանչաց վարժարանը նախակրթարան է բոլոր Միջագիւղացոց, ինչպէս նաեւ բանաստեղծից:

Ծերացած վարժարան մըն էր անի մեր օրով, և ընդարձակ սրահ մ'ունէր վերի յարկը, որ Ուսումնարան կը կոչուէր այն ատեն:

Շարք մը պատկերներ երեւելի արանց, ու շարք մը նկարներ հոգեցունց դիպաց, իսկ ճօճանակաւոր ժամացոյց մըն ալ եւրոպական դրութեամբ՝ երկու ահագին գրադարաններու մէջ տեղը գետեղուած՝ հոյատեսիլ վեհութիւն մը կու տային Ուսումնարանին:

Մենք ալ 71ի սկիզբը դեռ «Ծաղկոց»ին մէջ՝ անձկանօք կը սպասէինք ընդհանուր ընկերութեան՝ Ուսումնարան ելնելու համար:

Մանկական աչաց շատ մեծ կը թուէր այդ Ուսումնարանը, կամ ճիշդը խօսելով՝ «Ուսումնարանականքը», որը կերակուրի ժամանակ յոխորտանօք կ'անցնէին մեր մէջէն՝ Ծաղկոցէն, յաղթական նայուածք մը ձգելով մեր վրայ:

Ծաղկոցի մանկունք ամօթահար կ'երեւէին, գէթ իմ վրաս այդ տպաւորութիւնը գործած էր. չգիտեմ միայն թէ յետոյ ես ալ առանձն էի այն յաղթական ձեւերը, ամբարտաւան շարժումները:

Դեռատին Աճէմեան, 48ի միջոցներն, հոն կը յաճախէր. Թարգմանչաց վարժարանի Ծաղկոցի ծաղիկն էր նա, դեռափթիթ, գեղածիծաղ:

Իր տասնեւչորս տարեկան եղած ժամանակ կը դրկուէի ի վենետիկ, Ռափայէլեան վարժարանը, դասընկերներ ունենալով գեղահիւս քերթող թո՛վմաս թէրգեան, Սրապիոն թիլեան, Գէորգ Ապտուլլահ և այլք:

Դպրոցական վեցամեայ շրջանն աւարտելէ յետոյ, Պոլիս կը վերադառնայ, ուսուցիչ ունեցած լինելով զԱլիշան, այս հայկաբանութեան, զրազիտութեան ու պատմութեան բազմաբեղուն նահապետը:

Երիտասարդ Աճէմեան իւղաներկ պատկերահանութեան մէջ քաջաւարժ, մրցանակներով պէճնուած, միով բանիւ գեղարուեստի պատուական աշակերտ մը դարձած, կու գայ առ մեզ կուրծք տալու գործնական կենաց, և իր ապերասան դառնութեանց:

Նա հեռագրատան պաշտօնէութեան մէջ կը մտնէ, ուր քիչ յետոյ իր բարձր կարողութիւններն ի հանդէս բերելով՝ կը գնահատուի մեծաւորներէ, ու կը դրկուի ի վալոնա, Շքոտրա, և անտի փոխադրուելով ի վառնա՝ հոն բնակութիւն կը հաստատէ մի քանի տարիներ:

Աճէմեան իր պարապոյ ժամերուն չի դադարեր երբեք գրաւորական գրադումներէ. գեղանկարչական հաճոյից տալով զանձն՝ կը շինէ պատկերներ, արուեստով, զգացումով, միշտ դիտող բնութեան, ու հետեւող բնականին գեղեցկութեան:

1866ին Պոլիս դարձած կ'ամուսնանայ իրր քսանութ տարեկան: Անտի ի վեր անստգիւտ արժանեօք և աշխատասիրութեամբ կը յարատեւէ մինչեւ ցայսօր (1893) նոյն վարչութեան մէջ՝ վարելով Բերայի կայարանի Տեսչութեան պաշտօնը 1872էն մինչեւ 75, ապա փոխադրուելով երկրաչափական սենեակը, որոյ Տնօրէնն է այժմ:

Ազգային շրջանակի մէջ Մկրտիչ Աճէմեան խիստ փոքր դեր վարած է, իբրեւ հոգաբարձու և իբրեւ Թաղային խորհրդոյ և Ընդհ. ժողովոյ անգամ:

Ի սկզբանէ անտի աւելի կ'ախորժի առանձնացեալ կեանքէն ու կը պարապի, ինչպէս ըսինք ի վեր անդր, ուսումնական, արուեստական աշխատութեամբ, և երբեմն ալ պատկերահանութեամբ:

Նա ստէպ չ'երեւիր հրապարակին վրայ (և առ մեզ ո՞յք կ'երեւին). բայց երբ կ'երեւի, գոհարազարդ մատենիկ մը ունի իր թեւոց տակ. «Ժպիտ» մըն է այն՝ որ յերեսս ի վեր կը ցոլանայ, «Արտասուք» մըն է այն՝ որ յաշկունս ի վար կը կաթկըթէ...

Նա ստէպ չ'երեւիր հրապարակին վրայ (և առ մեզ ո՞յք կ'երեւին). բայց երբ կ'երեւի, գոհարազարդ մատենիկ մը ունի իր թեւոց տակ. «Ժպիտ» մըն է այն՝ որ յերեսս ի վեր կը ցոլանայ, «Արտասուք» մըն է այն՝ որ յաշկունս ի վար կը կաթկըթէ...

Երբ կ'երեւի Աճէմեան, «Լոյս» մըն է այն՝ որ կը փայլի ու կը պլպլայ և կամ «Ստուեր» մը՝ որ կու գայ խաւարին աշխարհէն, ու կ'երթայ դէպ ի խաւարակո՛ւռ աշխարհը:

Աճէմեանն ընթերցողը այնպէս կը զգայ՝ թէ զՊէշիկթաշլեան կը կարդայ. երկօրին Մկրտիչը կարծես նոյն յուզումն ու նոյն յղացումն ունին, նոյն կորովն ու նոյն գորովը: Սակայն ո՛չ այն փափուկ երանգը կը տեսնես, որով Պէշիկթաշլեան «Զեփիւռ»ն ու «Գարուն»ը նուագեց, ոչ ալ այն խորագգաց միտքը, ներոյժ ու թափանցկոտ ոգին, որով «Օրհասական»ն ու «Մերձ ի մահ»ն ոգեգրեց:

Չես գտներ դարձեալ այն երկնասլաց երեւակայութիւնը, այն հանճարալի խանդը, ոչ ալ բոցաթռիչ խոյանքը, որով ճարտարեց Պէշիկթաշլեան իր «Թատրերն» ու հրաշագործեց քերթումներն:

Մին՝ բանաստեղծ լինելու համար ծնած, միւսը՝ բանահիւսութեան սիրող մ'է եղած. մին՝ Պառնասեան աղու դաշնակը կը յօրինէ, միւսն՝ անոր հետեւնակալ եղանակներն կ'ածէ:

Սա ստեղծող մըն է, նա յարգարող մը: Սակայն չմոռնանք յաւելու թէ մեծն Մկրտիչ, իր կոչման, իր արուեստին յարած է, մինչ կրտսերն՝ իր բազմազաղ պաշտօնէն ժամեր ու վայրկեաններ զբաղ զարկած է: Հետեւաբար շորթելով քնարը գրկած է: Հետեւաբար սա արուեստագէտն է, նա՝ արուեստասէ՛ս ծանր. զայս կը պաշտես, զայն կը սիրես:

Միւսը՝ բանահիւսութեան սիրող մ'է եղած. մին՝ Պառնասեան աղու դաշնակը կը յօրինէ, միւսն՝ անոր հետեւնակալ եղանակներն կ'ածէ:

Եւ յիրաւի չի սիրուիր այն բանաստեղծը որ հետեւեալ հոգեխանդ մրմունջներով իր սրտին սուզը կը յայտնէ բանաստեղծ թէրգեանին, որոյ մեղմօրօք քնարին թրթռուն ձայնն արձագանգ կու

Մկրտիչ Աճէմեան

տայ մինչեւ մեր մթազդած հոգւոյն խոր յատակը:

Ձեփիւռք զողոթունք Պոսփոր՝ ափերէն, Բարեկամ, անոյշ երգերդ ինձ բերին. հերդաշնակ ձայնդ առնեմ զիմ կարօտ, Նագէ սեւ սրտիս մէջ քո առաւօտ...

այս գեղեցիկ որքան մեղմադձիկ շեշտերն, բանաստեղծի հոգեկան ներշնչումներն, այնքան խոր կ'ազդեն ի մարդն՝ որ ի լուր այս թխպոտ դառնադողորդ խորհրդաճութեանց, սեւ գծից ու սեւաթոյր մտածութեանց, յորս քերթողին միտքը կը թափառի, հսկայ անդունդներու վրայ կը շրջի. ի լուր այս հեծութեանց, կ'ըսեմ, մարդս բանաստեղծին հետ կը վերանայ, անձայրածիր սահմաններ կը սաւառնի և այդ անեզրութեան ու գծութեան վրայ պահ մը քամահրանաց բաժակը կը պարպէ:

պահիկ մըն ալ յետոյ, այս ցաւոց հով-
տին տարաբախտիկ զոհերուն վրայ դառ-
նութեանց արտօսը կը թափէ:

Տխուր չէ՞ այս, և սակայն միտքը ուր
պիտի հասնի. ճակատագիր, պիտի տանիս
մարդկային այս նախիր:

«Երգը, հըրճուանք անցնին, լոկ մընան վշտեր,
Արեւ խնդրելով՝ շօշափեմ քստուեր...»

Աճէմեան կը սիրէ գաղափարաց աշ-
խարհը, կը սիրէ հոգեւոյ խորախորհուրդ թա-
տըրը, անդ ի հանդէս բերելու աղեգորով
ողբերգութեանց գաղտնիքը, կենաց հակա-
պատկերներու դժխեմ նկարագիրը:

Այո՛, կեանքը իր անյատակ վիճերն
ունի. կեանքը դարձեալ իր գոյութիւնն
ալ ունի երկու եզրեր, երկուքն ալ ան-
հունութիւններ...:

Մեր Աճէմեան միոյն վրայ կը դնէ իր
գմայլման ու հիացման կնիքը, միւսին
վրայ կ'ոգեգրէ զիւրանուագ շեշտերով
տիեզերական ունայնութեան տխուր մահ-
երգը...:

Աճէմեան, սակայն, միշտ յոռետես մա-
տենագիր մը չի սեպուիր. Աճէմեան լաւա-
տես գրիչ մ'ալ չի համարուիր. «Ժպտին»
ծալուց մէջ «արտասուքը» պահած չէ՞ մի.
«Լուսոյ» ետեւ՝ թանձր «ստուերը» շօշա-
փած չէ՞ մի...:

Այն ինչ հանդիսատես կը լինիս իր
ժպիտներուն, որոց փթթումը կը զգաս
դիմացը վրայ, և ահա խաւարի վարա-
գոյրը կ'իջնայ իսկոյն՝ արտասուաց կա-
թիլներով ողորդուն: Այն ինչ լուսոյ ցոլ-
մանց ու ճառագայթից սրբանուէր նշուից
ներքեւ հոգիդ կը խայտայ. ահա ստուեր
մը, դանդաղկոտ և ահարկու, յեղակար-
ծուստ կը կանգնի առջեւդ, դժոխածին
խուճապներով զինեալ, ուրուականաց սառ-
նութեամբ առլցեալ, կու գան սոքա կենացդ
առաւօտն ամպոտելու և գոյութեանդ մի-
ջօրէն նսեմացնելու...: Վահ, չէ՞ դա մահ-
ուան այն յամը ու պաղ զօղանջն, որ
զանգակին խուլ թրթռանքին թեւերով թափ
կու տայ ականջիդ, մինչ կեանք մը, ահ,
պատանով մը կը լուծուի, կը քայքայուի:

(«Պատկեր աշխարհիկ գրակ.» 3. Գործերի մասն Ա. Պոլիս 1892, էջ 268-278)

Քերթողը գերեզմաններու առջեւ ինչ
չէ: Հոն ուր այնքան երազներ կան մթեր-
ուած, կեանքեր զրաւուած, յոյսեր ցիր-
ուցան եղած. հոն, յաւիտենականին ծոցը,
հողին խորոցը մէջ, ուր գանկաց և ուղե-
ղաց հսկայ խորհուրդներ զեռնոց հետ ե-
ղած և կամ թերեւս ստորերկրեայ հրա-
բուխներ յարուցած են. ի՞նչ է անդ քեր-
թոյն:

Այլ երեքեան ուրուականը ըստ գաղ-
ղիացի հեղինակին՝ կանգուն կեցած են
քերթողիս առջեւ. Աճէմեան կը նայի Ֆա-
ուստին, Տօն Ժուանին, որոց մին կը ներ,
կայացնէ գիտութեան ընդունայնութիւնը,
միւսը կը մարմնացնէ սիրոյ ընդունայնու-
թիւնը. ասոնցմէ չծնաւ «Ժպտին ու Ար-
տասուքը», «Լոյսն ու ստուերը»:

Այսպէս ահա իր սրտի ուկէանու մէջ
ալեծածան կ'իջնէ, նաւաբեկող միտքը՝
անդնդոց ահռելի ընդերքը ու անոր ահ-
արկու ոչնչութիւնը կը չափէ: Անհունի
դատարկութեան խորխորատն է այն, ուր
այնքան մարդիկ ընկղմած են, այնքան
ուղեղներ սպառած:

Մկրտիչ Աճէմեան լաւագոյնս կը յա-
ջողի իր այս կարգի տողերուն մէջ, ամ-
փոփելու սրտին կսկիծն ու մորմոքն, որք
իր հոգեւոյն մէջ կը կաթկթեն այն սեաւ
մաղձն որ թոյն է, և այն դառն հեգնու-
թիւնն որ կարծես զրաղդն կ'արհամարհէ
կամ զմահն կը ծաղրէ:

Աճէմեան բանաստեղծական երկերէ զատ,
թարգմանած է թատերգութիւններ, Լա-
մընէի հատուածներ, Լաֆոնթէի ու Պէ-
րանժէի քերթուածներ:

Ստուգիւ չի՞ սիրեր մարդ այն բանա-
հիւսն որ անզուգական բարեկամին ան-
դարձ մեկնումին առթիւ, չնաշխարհիկ նը-
ւագով, սրտագին ալ մրմունջով կը հարցնէ.
«Ո՛ւր կ'երթան մեր հոգիք»:

«Ո՛ւր երթան հոգիք. հոն ուր շունչ
Հողմոց թափառիկ երթայ անտրտունջ...
Ո՛ւր երթան հոգիք... Իբրեւ մեղմ համբոյր
Իբրեւ երգ թողցիկ կը մարմն միթէ.
Հապա ո՛ւր երթան հոգիք...-Ո՛վ գիտէ»:

Գ.Ա.Ս.Պ.Ա.Ր.Ն.Ս.Յ.Ն.

Ա.Ր.Փ.Ի.Ա.Ր. Ա.Ր.Փ.Ի.Ա.Ր.Ե.Ա.Ն.

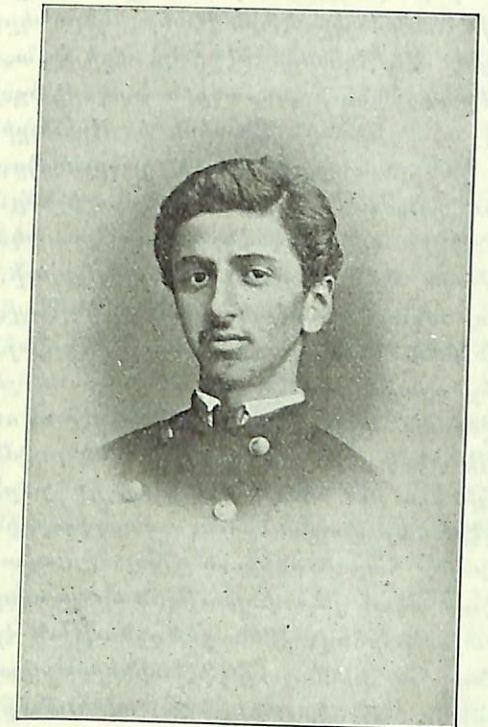
Արփիար Արփիարեան ծնած է 1850ին,
ճամբորդութեան մը ընթացքին, Սամսոնի
նաւահանգիստին մէջ, ուր հասեր էր ծը-
նողքը Ակնայ Ապուհէի գիւղէն՝ Կ. Պոլիս
երթալու նպատակով: Իր մանկութեան
անունն է Արփիար Փիլիպպոսեան:

Երբ Պոլիս կը հասնին, կը տեղաւոր-
ուին Օրթագիւղ, ուր Արփիար կը յա-
ճախէ տեղւոյն թարգմանչաց վարժարանը:
Այնտեղ դասաւանդութեան գլխաւոր ա-
ռարկաներն էին քերականութիւն, ճար-
տասանութիւն, գրաբար (Նարեկ), կրօնա-
գիտութիւն: Արփիար իր յուշերուն մէջ
շատ դառնութեամբ կը խօսի կրօնագիտու-
թեան ուսուցչին՝ Աւետիս Պէրպէրեանի
մասին, ընդհակառակն խորունկ երախտա-
գիտութիւն կը յայտնէ իր թուարանութեան
ուսուցչին՝ Գաբրիէլ Ներշապուհի, որ, բա-
նաստեղծ մարդ, ստանձներ է նաեւ գրա-
կանութեան դասաւանդութիւնը: Եւ Ար-
փիարեան կը ծանօթանայ ֆրանսական
գրականութեան, շնորհիւ այն բացատրեալ
ընթերցումներուն, զորս Ներշապուհ կը
կատարէր դասարանին մէջ:

1865ին կը թողու դպրոցը: 1867ին
կը մեկնի Վենետիկ և կը մտնէ Մուրատ-
Ռափայէլեան վարժարանը: Այստեղ իրեն
ուսուցիչ կ'ունենայ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանը:
Վերջապէս այստեղ է, որ կը տիրանայ
հայ լեզուին, խորապէս կ'ուսումնասիրէ
Հայոց պատմութիւնը, հայ դպրութիւնը,
ֆրանսական և իտալական գրականու-
թիւնները:

Վենետիկ դպրոցը աւարտելով, կը վե-
րադառնայ Կ. Պոլիս: Նախ քարտուղա-
րութեան կը կոչուի Հայոց պատրիարքա-
րանին մէջ, յետոյ խանի մը մէջ սեղա-
նաւորի մը մօտ կը ստանձնէ հաշուակալի
պաշտօնը: Հետզհետէ հրապարակագրու-
թիւնն ու գրականութիւնը փորձութեան
կ'ենթարկեն զինք: Կ'ընտրուի երեսփո-

խան Ազգ. Ժողովի, կը նպաստէ Արարա-
տեան Ընկերութեան կազմութեան: Այս
ընկերութեան նպատակն էր դպրոց բանալ
հայկական նահանգներուն մէջ և պատրաս-
տել ժողովուրդին ու երիտասարդութեան

Արփիար աշակերտութեամբ շրջանին

միտքը: Արփիարեան արդէն երբեք չէր
մոռցած կապը այն գաւառներուն հետ,
ուրիշ կու գար: Կանոնաւոր թղթակցութիւն
կը պահէր գաւառին հետ: Այդ շրջանին
1878-1889 կ'աշխատակցի Գրիգոր Ար-
ծրունիի Մշակի, թղթակցութիւն հասցնե-
լով Պոլսոյ ազգային կեանքին մասին Հայ-
կակ ծածկանունով: Գրիգոր Արծրունի կը
հիանայ այդ թղթակցութեանց վրայ, որոնց
իւրաքանչիւրին կը վճարէր 14-15 բուր-
լի: Մշակի հակառակորդներն իսկ կը խոս-
տովանին այդ թղթակցութեանց արժէքը: